

ПРАДМОВА РЭДАКТАРА

Кніга „Скарбы народнай мовы” (3 лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну) – плён шматгадовай працы Заслужанага настаўніка Беларусі Апанаса Пятровіча Цыхуна, скіраванай на выяўленне і захаванне для нашчадкаў неацэнных моўных залацінкаў родных яму гарадзенскіх гаворкаў, вынік сумленнай збіральніцкай і даследчыцкай вымогаў улюблёнага ў роднае слова чалавека. Усяго назапашана да 10 тысяч лексемаў, каля тысячы ўстойлівых народных выслоўяў і шмат анамастычных адзінкаў мясцовых гідронімаў (з басейну ракі Свіслач), тапонімаў і мікратапонімаў.

Пад час падрыхтоўкі рукапісу да выдання ў „Лексіцы” пакінуты толькі рэгіянальныя словы, па-за яе межамі засталіся гутарковыя лексемы, зафіксаваныя „Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы”. Апушчаны таксама словы, якія супадаюць з літаратурнымі і адрозніваюцца заканамернымі для гарадзенскіх гаворак фанетычнымі рысамі, найперш прыстаўным гукам (г): гараць (літарат. араць), гандарак (андарак), гока (вока), гікаць (ікаць), гануча, гаўчына, з’явай няпоўнага акання: добра, слаба, многа. Словы з лексікалізаванаю адметнасцю падаюцца ў „Лексіцы”, напрыклад, даенка (літар. даёнка), егдзіць (ездзіць). Адлюстраваныя тут словы з адметным фанетычным складам у суфіксальным фарманце, хоць гэтая з’ява і паўтараецца ў шэрагу лексемаў, напрыклад: шумавене (параўн. літарат. шумавінне), гуркавене (агурочнік), бульбавене (бульбоўнік). На месцы прыстаўкі не- у гродзенскіх гаворках нярэдка чуецца (ні): ні быў, ні бачыў, ні чытаў. У „Лексіку” трапілі з гэтай адметнасцю толькі тыя словы (адзінкавыя), якія не супадаюць з літаратурнымі і па іншых адзнаках: нізграбоце: (нязграбны), нізгоршы (някепскі).

Загалоўныя словы падаюцца ў „Слоўніку” ў арфаграфічным запісе. Калі напісанне разыходзіцца з вымаўленнем, у дужках паказваецца (спрошчанаю транскрыпцыяй) гукавы склад слова. Словаўтваральныя і фанетычныя варыянты-сінонімы месцяцца ў адным слоўніковым артыкуле: бомк і бонк, бонка, і бамкач, (авадзень), турак і турчак, туркаўка (мядзведка), валент, валён і вэлюм. Трапілі ў „Лексіку” фанетычныя варыянты, адметныя ў гаворках і літаратурнай мове цвёрдасцю-мяккасцю зычных (гунка і гунька), з несупадзеннем галоснай у аснове: часнык (літарат. часнок), чаўнык (чаўнок).

Адметнасць мясцовай народнай мовы гарадзенцаў і ў тым, што назоўнікі агульнага роду сумяшчаюць граматычныя значэнні

не толькі мужчынскага і жаночага роду, але і ніякага (чудзіло: ён і яно).

У загалюўных словах не адлюстроўвалася такая адметнасць гарадзенскіх гаворкаў, як націскны канчатак -э (-е) у назоўным (вінавальным) склоне назоўнікаў мужчынскага роду (панажэ, хадаке).

Апрача „Лексікі”, кніга мае яшчэ 2 часткі: „Анамастыка”, „Устойлівыя выслоўі”. У першай падаюцца тапонімы, мікратапонімы Гродзенскага раёну і гідронімы басейна ракі Свіслач, у другім – прыказкі, прымаўкі і фразеалагізмы.

Кніга адрасуецца шырокаму колу чытачоў, аматарам і захавальнікам роднага слова. Разам з тым яна прызначаецца і як навучальны дапаможнік для студэнтаў-філолагаў, найперш з факультэту беларускай філалогіі і культуры. Матэрыялы кнігі пасляхова будуць скарыстаныя падчас падрыхтоўкі лекцыйных курсаў па дыялекталогіі, сучаснай беларускай мове, гісторыі мовы, на лінгвістычных спецкурсах і спецсемінарах. Абавязковым дапаможнікам стане кніга на практычных і лабараторных занятках па дыялекталогіі і падчас выканання кантрольных працаў па гэтай дысцыпліне на завочным аддзяленні. Қаштоўны матэрыял для напісання курсавых і дыпломных працаў знойдуць у кнізе студэнты старэйшых курсаў, а таксама даследчыкі лексікалогіі і словаўтварэння, фразеалогіі і анамастыкі роднага краю.

Тапанімія будзе добрым „асялком” для выпрабавання марфемнай, словаўтваральнай і этымалагічнай здатнасці пачаткоўцаў у навуцы. Фразеалагізмы можна выкарыстаць дзеля спробы складання адпаведнага слоўніка ці для выяўлення спецыфікі рэгіянальных фраземаў у іх семантыцы і структуры паранальна з літаратурнымі.

У ілюстрацыйных прыкладах знайшлі свой адбітак усе найважнейшыя фанетычныя, марфалагічныя і сінтаксічныя рысы гарадзенскай народнай мовы. Таму гэтая праца будзе пасляхова скарыстаная на Гарадзеншчыне пры вывучэнні – у супастаўляльным кірунку – беларускай літаратурнай і народна-дыялектнай мовы ў школах, ліцэях, гімназіях і ВУ. Бо менавіта параўнальнае вывучэнне нормаў літаратурнай мовы і мясцовых адметнасцяў дае найлепшыя вынікі ў авалоданні агульнанароднай мовай. Спрыць будуць гэтаму і пазакласныя заняткі, скіраваныя на выяўленне адметных лексемаў у мясцовых гаворках, складанне вучнямі дыялектных слоўнікаў.

Тапанімічныя і гідранімічныя звесткі настаўнік можа выкарыстаць для зацікаўлення вучняў у даследаванні назваў паселішчаў, урочышчаў з роднай мясціны, разгортванні і паглыблення цікаўнасці вучняў да лабараторыі нашага маўлення, да будовы слова, гісторыі роднага краю, сваёй Бацькаўшчыны.

Словам, прапанаваная чытачу кніга стане яго дарадцам у
выкарыстанні і ахове роднага слова, гісторыі роднай старонкі.

Павел Сцяцко

Рукапіс рыхтавалі да друку: тэкст на літары А–К Сцяцко П., на
літары Л–Р Данільчык З. і Сцяцко П., на літары С–Я Даніловіч М.;
„Анамастыку” – Сцяцко П., „Устойлівыя выслоўі” – Даніловіч М.

ПРАДМОВА АЎТАРА

На працягу больш як дваццаці гадоў інспектарскай працы ў Гродзенскім аддзеле народнай асветы мне ўдалося запісаць вусную народную творчасць, народныя песні, назвы палеткаў, урочышчаў, прытокаў малых рачулак, сажалкаў, азёраў, гарадзішчаў, вадзяных млыноў, ветракоў, якія існавалі некалі на тэрыторыі Гродзенскага раёну. Але найбольшую цікавасць пралюля я да жывой народнай мовы. Міжвольна прыгадваў словы геніяльнага польскага паэта Адама Міцкевіча: „На беларускай мове гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана...” Як пісаў А. К. Сержпутоўскі: „Каб ясна зразумець сучаснае, трэба аглянуцца назад у глыбіню стагоддзяў і падслухаць, як раней жыў, думаў і верыў старажытны чалавек”. Гэта і натхніла мяне на складанне дыялектнага слоўніка Гродзенскага раёну. Я заўважыў, што лексічнае багацце гэтай мясцовасці вывучана і зафіксавана слаба. З пашырэннем літаратурнай мовы звужаецца сфера бытавання народных гаворак, яны выходзяць з актыўнага ўжытку. Народныя гаворкі не павінны бяспследна знікнуць. Гэта было б вялікай стратай для нашай культуры і навукі.

Першыя спробы збірання і сістэматызацыі матэрыялаў для дыялектнага слоўніка Гродзенскага раёну пачынаюцца недзе ў 1939–40 гадах. Асноўная ж частка была запісана ў пасляваенны час. Я імкнуўся зафіксаваць жывую мову маіх землякоў, захаваць для нашчадкаў яе мілагучнасць, вобразнасць, трапнасць: Тут знайшлі свой адбітак шматвяковая гісторыя народу.

Лічу патрэбным даць даведку аб Гродзенскім раёне і спіс населеных пунктаў раёну, народныя прыказкі, прымаўкі і фразеалагічныя спалучэнні. Дапамаглі мне ў працы жонка Марыя Аляксееўна, і сыны Пятро і Генадзь.

Апанас Цыхун.